

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1.1. ДАТУМ И ОРГАН КОЈИ ЈЕ ИМЕНОВАО КОМИСИЈУ

Одлуком бр. 786/1, донетом на седници одржаној дана 23. 3. 2023. године, Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду образовало је Комисију за оцену докторске дисертације докторанда мср **Соње Ђ. Манојловић** под насловом „Из лексике **Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у Мачу духовном**“, урађену под менторским руковођењем проф. др **Виктора Савића**.

1.2. САСТАВ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. МЕНТОР

Име и презиме: др Виктор Савић

Звање: ванредни професор

Ужа научна област: Српски језик

Датум избора у звање: 22. 9. 2020.

Установа на којој је запослен: Филолошки факултет Универзитета у Београду и Институт за српски језик САНУ

2. ЧЛАН КОМИСИЈЕ

Име и презиме: др Александар Лома

Звање: редовни професор и редовни члан САНУ

Ужа научна област: Класичне науке

Датум избора у звање: 2001 (академик од 2003).

Установа на којој је запослен: Филозофски факултет Универзитета у Београду

3. ЧЛАН КОМИСИЈЕ

Име и презиме: др Јасмина Грковић-Мејџор

Звање: редовни професор и редовни члан САНУ

Ужа научна област: Српски језик и лингвистика

Датум избора у звање: 2000 (академик од 2009).

Установа на којој је запослен: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име (име једног родитеља)
презиме:

Соња (Ђорђе) Манојловић

Датум и место рођења:	27. 07. 1989, Београд
Наслов мастер рада:	„Паремије у језику и говору у руском и српском језику“
Датум одбране мастер рада:	27. 06. 2014.
Установа где је одбрањен мастер рад:	Филолошки факултет Универзитета у Београду
Научна област из које је стечено академско звање мастера:	друштвено-хуманистичке науке, филологија

III СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА који су објављени или прихваћени за објављивање у оквиру рада на докторској дисертацији

Петровић, Снежана, Соња Манојловић. „Начини моделирања одредница историјских речника у дигиталном окружењу“. Јасмина Грковић-Мејџор, Исидора Бјелаковић, Марина Курешевић (ур.). *Историјска лексикографија српског језика*. Нови Сад: Огранак САНУ у Новом Саду – Матица српска, 2021, 227–252.

Манојловић, Соња. „О пореклу израза *метнаја налче*“. Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору VIII/1*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019, 183–194.

Манойлович, Соня. „Комиссивы в русской и сербской паремиологических картинах мира“. А. Ю. Маслова (ред.). *Славянские диалоги*. Международный сборник научных статей молодых ученых. Саранск: Издательство Мордовского университета, 2014, 59–65.

Манојловић, Соња. „Значењски односи између три прасловенска термина за заклетву у словеначком и руском језику до XVII века“. *Прилози проучавању језика* 45 (2014), 3–26.

IV НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића.

Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у *Мачу духовном*

V ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Предмет истраживања је писана заоставштина Гаврила Стефановића Венцловића (живео око 1680 – око 1746) према репрезентативном узорку који представља смисаоно заокружену целину и довољно је велики и разноврстан за филолошку анализу. Из богатог опуса Гаврила Стефановића Венцловића (око 20.000 рукописних страна) за рад је изабран необрађени део његовог превода „Мача духовног“ черниговског епископа Лазара Барановича („Мечь духовный“, издат 1666. године).

Венцловићев превод Мача духовног настао је 1736. године у корак с његовом свештеничком службом (за текуће потребе недељних проповеди), журно, у времену када је, као јеромонах, био српски капелан у Туру. Рукописни текст се првобитно састојао из трију књига, од којих се две чувају у Архиву САНУ (бр. 267 и 268) и садрже укупно 395 листова (прва књига 155, друга 240). Трећа књига није сачувана. Рукопис је писан уставом у насловима и брзописом с елементима полуустава у основном тексту (понекад и насловима), уз употребу елемената српскословенског (не само у насловима) и народног српског језика.

За потребе овога рада изабрана су недељна слова од Ускрса до Педесетнице, односно одломак из друге књиге (Архив САНУ, бр. 268), од л. 95^г до 163^в, из којег је изузето једно слово које није недељно, од л. 145^в до 155^г. Овај сегмент садржи 58 листова (116 страна), односно 29.450 речи.

Истраживање има за циљ да испита лексички састав у Венцловићевом преводу Барановичевог рускоцрквенословенског зборника проповеди „Мечь духовный“, уз уношење неких методолошких новина, које до сада нису примењиване у обради српског историјског корпуса. С једне стране, пажња је усмерена на однос између црквенословенске и народне лексике у рукопису (обухваћена народна лексика је разноврсног порекла), а с друге стране на однос између лексике која се употребљава под утицајем предлошка, и оне која је употребљена у слободном тексту. На тај начин може се, у лексичком домену, допринети преиспитивању тврдње да је „рукопис писан народним језиком“, као и тврдње о Венцловићевој „литерарној креативности“. Поред тога, поређењем лексике у одломцима у којима се преводје библијска места у односу на остатак текста може се прецизније испитати начин на који је Венцловић преводио библијске цитате, а на који остатак текста.

VI ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА ДИСЕРТАЦИЈЕ

Истраживањем су проверене следеће хипотезе:

1. Лексика Венцловићевог превода „Мача духовног“ је претежно народна (као што је и Венцловићев језик овога дела народни);
2. Приликом превођења Венцловић се претежно дословно држи текста предлошка;
3. Постоји корелација између употребе српскословенске лексике и цитирања Библије (тј. у библијским цитатима се српскословенске речи чешће користе него у остатку текста).

VII КРАТАК ОПИС САДРЖАЈА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Дисертација обухвата 693 + II стране и садржи шест целина (последње две су списак извора и литературе, као и биографија кандидата).

Прво, уводно поглавље (стр. 1–6), подељено је на пет потпоглавља, у којима је представљено место рукописног дела Гаврила Стефановића Венцловића у историји српског језика, дат сажет преглед ранијих проучавања његовог дела, списак његових седам рукописних текстова писаних језиком с народном основом који се чувају у Архиву САНУ. Описан је предмет рада, засебно књига „Мечь духовный“ Лазара Барановича (штампана 1666. у нарочитим околностима, с карактеристичном историјском позадином), засебно „Мач духовни“ Гаврила Стефановића Венцловића (преведен 1736. и сачуван у аутографу преводиоца). Разлика у језику, пре свега, мотивисана је различитом наменом њених двеју језичко-текстолошких верзија: прва је била намењена читању од стране образоване публике, да се допадне руском цару Алексеју I Романову (1645–1676), друга је била намењена читању у цркви, пред обичним слушаоцима, ђурским Србима (бившим шајкашима, тада углавном трговцима и занатлијама). На крају првог поглавља изложен је циљ истраживања и наведене су хипотезе које је требало да буду проверене током рада на докторској дисертацији.

У другом поглављу (стр. 7–26) описан је метод истраживања. Поглавље је подељено на шест потпоглавља у којима су представљене методе коришћене у свакој фази истраживања. Најпре је описан (1) метод археографске обраде корпуса, па (2) принципи рашчитавања рукописног текста и паралелизације с текстом предлошка уз посебна обележавања истакнутих деоница, затим су дате (3) теоријске основе за поделу корпуса на два поткорпуса, српскословенски и мешовити, што „није тривијалан задатак“ (матрични језик у оба случаја је народни). Оваква подела заснива се на моделима диглосије који не одговарају у потпуности средњовековном, што је запажено у ранијим истраживањима. Даље се описују (4) фазе обраде корпуса које су претходиле индексовању, које укључују морфолошку анализу сваког забележеног облика и анализу односа између превода и предлошка на лексичком плану, уз коришћење специјалних симбола. Након тога представљен је (5) модел сегментације речничких чланака, и на крају, изложен је (6) метод статистичке анализе корпуса.

У трећем, главном поглављу (стр. 27–680) представљени су резултати истраживања. Целина је подељена на четири потпоглавља. У првом потпоглављу (стр. 27–40) дат је археографски опис рукописног споменика, који садржи основне податке о извору, његов физички опис, записе на обема књигама, податке о писару, времену и месту настанка споменика, мастилу, орнаментици, писму – с подробним табеларним приказом. Потцелина се окончава прегледом садржаја рукописног текста (из обеју књига), од Беседе на двадесету недељу по Силаску Св. Духа, до Беседе на шесту недељу по Силаску Св. Духа. – У другом потпоглављу (стр. 41–179) дат је целокупан текст анализираног одломка рукописа Архива САНУ, бр. 268 (л. 95r–163v). Текст је транслитерован у електронски слог, уз коришћење фонта BeogradPro, графички прилагођеног грађанском типу ћирилице. За наслове је коришћен фонт StaroslovenskiUnicode (Монах). Нестандардни брзописни и црквенословенски ћирилички облици слова замењени су стандардним, осим уколико имају правописну вредност. Тамо где то већ није учињено у самом рукопису, речи су раздвојене по смислу. Скраћенице су разрешаване уз употребу система заградâ који доследно кореспондира с изворним стањем у рукопису. Барановичев штампани изворник је преношен дословно, без рашчитавања скраћеница, истим црквенословенским фонтом као и наслови Венцловићевог превода. Текст је изложен у двостубачној табели: у левом ступцу дат је Барановичев текст на рускословенском, а у десном Венцловићев. Венцловићев текст је подељен на сегменте који су упаривани с предлошком. Библијски цитати су обележени подвлачењем, парафраза библијских места сенчењем, а делимично измењени цитати сенчењем и подвлачењем. – У трећем потпоглављу (стр. 181–661) дат је речник-индекс са сажетим коментарима. Формирано је 3.269 речничких чланака, а сваки чланак састоји се из четири дела. У првом делу је дато заглавље, које се састоји од транскрибованог лика насловне речи и затим изворно пренете речи с основним графијским варијантама и класификационим граматичким подацима. (Графијска разноврсност и повремено нарушавање азбучног реда превазилази се транскрипцијом леме.) На другом месту дају се све потврде речи, подељене на српскословенски и мешовити поткорпус, у рашчлањавању најављиване скраћеним ознакама граматичких облика. У оквиру мешовитог поткорпуса налазе се врло разнородни делови текста – готово потпуно преузети из предлошка, у мањој или већој мери посрбљени, као и они слободније преведени или написани самостално. Потврде су подељене на четири групе, с обзиром на однос према предлошку („зависно биране речи“, „речи прилагођене у односу на предлошак“, „речи мотивисане предлошком“, „независно биране речи“). У другом делу речничког чланка дати су подаци о фреквенцији речи и о њеном односу према предлошку и библијском тексту. Најпре је наведена збирна фреквенција речи, а затим све рускословенске лексеме из предлошка с којима је у корелацији дата реч употребљена у преводу. Испред сваке рускословенске лексеме наведен је симбол који означава степен еквиваленције предлошка и превода, а иза фреквенције употребе насловне речи уз конкретну реч из предлошка, најпре збирно, а затим је у загради збирна фреквенција подељена на фреквенцију у библијским цитатима, делимично измењеним цитатима, парафразама и изван библијског текста. У трећем делу речничког чланка дати су историјско-етимолошки коментари, утемељени, пре свега, на речницима и изабраној литератури, који помажу у утврђивању

лексичког статуса анализирани јединице одређивањем њеног порекла на широкој скали, с квалитативним разликама. Речи су на парадигматском плану сврстане у (1) „књижевне“, (2) „народне“, (3) „заједничке“, (4) „књижевне и народне“, (5) „хибридне“. Постоје и оне речи које су остале (6) „недефинисане“, као и (7) „индивидуалне“, оне за које је вероватно да их је сковао Венцловић приликом превођења текста. У четвртом делу речничког чланка дати су резултати анализе одредничке речи на синтагматском плану (фонетске и морфолошке реализације), а затим и подаци о сумарној перцепцији добијени укрштањем лексичког статуса и конкретних реализација. – У четвртом потпоглављу (стр. 663–680) дати су резултати статистичке анализе. Помоћу Пирсоновог Хи-квадрата упоређене су фреквенције сваке од седам наведених лексичких категорија у српскословенском и мешовитом поткорпусу. На исти начин сравњене су и конкретне реализације и сумарне перцепције у наведена два поткорпуса. Да би била потврђена оправданост издвајања српскословенског корпуса, он је најпре упоређен с контролним корпусом издвојеним из Буквара из 1717. године, у литератури накнадно атрибуираног Венцловићу. Након поређења српскословенског и мешовитог поткорпуса дате су фреквенције преводног и оригиналног, уметнутог текста. Укупна фреквенција преводног текста подељена је на фреквенцију „зависно бираних речи“, „прилагођених речи“ и „речи мотивисаних предлошком“. На крају су помоћу Пирсоновог Хи-квадрата упоређене лексика, реализације и сумарне перцепције у библијском тексту и изван њега.

У четвртом, закључном поглављу (стр. 681–682) сложени су резултати провере сваке од постављених хипотеза. На основу резултата статистичке анализе закључено је да постоји значајна разлика између српскословенског и мешовитог поткорпуса како на плану избора лексике у погледу њене провенијенције, тако и на плану конкретних фонетских и морфолошких реализација, с тим да је разлика на плану реализација већа и израженија у односу на разлику на лексичком плану. Поређењем Венцловићевог, преводног текста с предлошком, Барановичевим текстом, на лексичком нивоу, утврђено је да је удео оригиналног, уметнутог текста мањи у односу на удео дословно преведеног или текста преузетог из предлошка, али ипак није занемарљив. Приликом поређења превода библијских цитата и остатка текста уочена је разлика између резултата поређења на лексичком нивоу, на нивоу реализација и на нивоу сумарне перцепције. Најизразитија разлика између превода библијских цитата и парафраза и остатка текста уочена је на лексичком нивоу.

VIII ОСТВАРЕНИ РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ДИСЕРТАЦИЈЕ

Рад је имао за циљ да испита употребу лексике у Венцловићевом преводу „Мача духовног“ черниговског епископа Лазара Барановича, уз пружање нових увида у однос између црквенословенске и народне лексике, степен еквиваленције с предлошком и особености превођења библијског текста.

Постављене су три хипотезе које су проверене квантитативном методом, након што је релевантни корпус претходно квалитативним методама подробно обрађен и потом класификован за даљу обраду.

У циљу испитивања удела народне лексике у корпусу, из њега је најпре издвојен поткорпус који садржи српскословенске сегменте текста. Ови сегменти најзаступљенији су у уводном и закључном делу сваке проповеди, и у великој мери су формулаичног карактера. Поред тога, срећу се у оквиру цитата из предлошка (библијског или другог порекла) и у микроконтекстима који се односе на религијске појмове, али и у другим контекстима, ређе. Валидност издвајања овог поткорпуса потврђена је поређењем с контролним корпусом узетим из Венцловићевог Буквара, писаног 1717. године. Након тога, српскословенски поткорпус је поређен с остатком текста. Поређење је показало да мешовити поткорпус, као што је и очекивано, садржи више народне а мање књижевне лексике у односу на српскословенски поткорпус. Исти резултати добијени су и на плану реализација и на плану сумарне перцепције, па се може сматрати да је прва хипотеза потврђена, иако је на лексичком плану у апсолутним

бројевима у оба поткорпуса највећа фреквенција неутралних речи. – Дакле, лексика Венцловићевог превода „Мача духовног“ јесте претежно народног карактера.

Фреквенције речи које су приликом превођења преузете из предлошка или дословно преведене, и фреквенције речи које нису директно преведене, стоје у односу 61% према 39%. Иако је већи део текста дословно преведен или преузет из предлошка, ни количина оригиналног, уметнутог текста не може се сматрати занемарљивом. Ако се узме у обзир чињеница да од текста који се може дословно упарити с предлошком највећи део чине поклапања с лексиком из предлошка (31% укупног текста рукописа, односно чак 50% од укупног преводног текста), и да удео дословно преведеног текста уз слободно бирање преводних еквивалената у укупном тексту чини 17%, а у укупном преводном тексту 28%, може се закључити да је Венцловић приликом превођења у своје рукописном тексту комбиновао два приступа. С једне стране, док је преводио, држао се предлошка, трудећи се да искористи исте лексичке јединице где год да је то било могуће, али је, с друге стране, уметао и нове одељке без ослонца у тексту предлошка. У овим одељцима Венцловић је понекад објашњавао преведени текст својим речима, потпуно независно, додајући елементе којих нема у предлошку, али је често додавао мање одељке и у оквиру преведених реченица, пре свега у вредности стилских маркера, којима је у излагању стваран фамилијарни тон и текст је приближаван слушаоцу. – Дакле, Венцловић свој текст није заснивао само на дословном преводу Барановичевог предлошка.

У циљу утврђивања корелације између употребе српскословенске лексике и цитирања Библије целокупан корпус физички је издељен је на четири поткорпуса – директне цитате Библије, делимично измењене цитате, парафразе и остатак текста. На лексичком плану је утврђено да не постоји значајна разлика између три поткорпуса библијског текста (директних библијских цитата, делимично измењених цитата и парафраза). Стога је било могуће свести поређење на два шира поткорпуса – библијски текст (он обједињује обе врсте цитата и парафразе) и остатак текста. Резултати поређења су показали да не постоји разлика у употреби српскословенске лексике у ова два поткорпуса, али јесте примећена разлика у употреби народне лексике. Наиме, приликом превођења библијског текста Венцловић је користио мање народних речи него приликом превођења остатка текста. На плану конкретних реализација и сумарне перцепције, пак, добијени су другачији резултати. Разлика између директних библијских цитата, делимично измењених цитата и парафраза није дозволила обједињавање у један поткорпус као у претходном случају, него су морала бити упоређена сва четири поткорпуса – уз три библијска и остатак текста. Статистички тест је показао да постоји статистички приметна, мада и даље врло слаба разлика између ова четири поткорпуса. Укупном резултату више доприноси разлика између три типа библијског текста (поткорпуси 1–3) него разлика у односу на превод небиблијског текста (поткорпус 4). Другим речима, иако би се то могло очекивати – библијска места нису посебно маркирана на фонетском и морфолошком плану у односу на остатак текста. На нивоу сумарне перцепције такође није било могуће објединити поткорпусе, већ је неопходно било упоредити сва четири међу собом. Такође је уочена статистички значајна, али још слабија разлика међу сравњеним поткорпусима. Разлици је највише допринела фреквенција облика који дају хибридни сумарни утисак. Наравно, оваквих облика има више у преводима небиблијског текста (поткорпус 4), него у преводима библијских цитата и парафраза (поткорпуси 1–3).

Анализа изабраног одломка Венцловићевог „Мача духовног“ показала је да ово дело не представља дослован превод Барановичевог истоименог дела, него да садржи и елементе ауторског текста, а његов претежно народни карактер потврђен је и на плану коришћене лексике.

IX ПРОВЕРА ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

На основу *Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду* и налаза у извештају из програма *iThenticate*, којим је

извршена провера оригиналности докторске дисертације „Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у *Мачу духовном*“ аутора мср Соње Ђ. Манојловић, констатовано је да утврђено подударње текста износи мање од 1%.

Овај степен подударности последица је уредног навођења библиографских података и на мањем броју места употребе уобичајених израза из општег лексичког фонда, као и научне терминологије, што је у складу са Чланом 9. Правилника.

На основу изнетог, а у складу са ставом 2 Члана 8. *Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду*, извештај указује на оригиналност докторске дисертације, те се прописани поступак припреме за њену одбрану може наставити.

Х ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ

Комисија за оцену докторске дисертације констатује да је дисертација „Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у *Мачу духовном*“ кандидата мср Соње Ђ. Манојловић оригинално и самостално научно дело и да су се стекли услови за њену јавну одбрану.

Комисија стога предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета Универзитета у Београду да прихвати с позитивном оценом Извештај о оцени докторске дисертације под насловом „Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у *Мачу духовном*“, коју је урадио кандидат мср Соња Ђ. Манојловић под менторством проф. др Виктора Савића и да је, у складу с прописима, упуту Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на разматрање.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ:

1. _____
др Виктор Савић, ванредни професор
ментор
2. _____
др Александар Лома, редовни професор и
редовни члан САНУ
члан Комисије
3. _____
др Јасмина Грковић-Мејдор, редовни
професор и редовни члан САНУ
члан Комисије